

EGY HATÁRON ÁTÍVELŐ RÉGIÓ (EGTC) KIALAKÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A SZERB-MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

Ricz András PhD hallgató

Palics, Hegedűs J. u 3

Pécsi

Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori
Iskola

riczandras@palics.hu

EGY HATÁRON ÁTÍVELŐ RÉGIÓ (EGTC) KIALAKÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A SZERB-MAGYAR HATÁRTÉRSÉGBEN

Keywords: EGTC, cross-border, Serbia, Hungary, cooperation

Abstract:

The bordering region of Hungary and Serbia - which region was established over history - was divided in the border-alteration after The I. World War. During the past ninety years the two parts of the region located in two countries went through a parallel though disproportional development paths.

The European idea, the regional policy of the EU and the Decrees that made the establishment of cross-border regions possible, may break down the borders in this region as well. Thus it would be possible within the EU to some extent reunite what originally belonged together.

The subject of the essay is the examination of the Baja-Szeged and Sombor-Subotica axes. Moreover, it works out the idea of establishing a cross-border region with the working title Lower-Upper Bácska – Csongrád. This is a long-term process preconditioned by the realization of numerous factors as well as by the alteration of the mentality - however it is necessary to make this first step.

Kulcsszavak:

EGTC, határon átívelő, Szerbia, Magyarország, együttműködés

Összefoglaló:

A magyar-szerb határtérségben, a történelem során kialakult régiót, az első világháborút követő határmódosítás szelte ketté. Az elmúlt kilencven évben a két országhoz tartozó régiórészek egyenlőtlen, de mégis párhuzamos fejlődési pályán haladtak végig.

Az európai eszme és az Unió regionális politikája, valamint azok a Rendeletek, amelyek a határon átívelő régiók kialakítását lehetővé tették e térség számára is megszüntethetik a határokat, és az Unió kebelén belül újra egyesülhet, ha csak bizonyos szinten is az ami eredendően összetartozik.

A dolgozat témája a Baja-Szeged és Zombor-Szabadka tengelyek egymáshoz közelítésének vizsgálatát, és a határon átívelő az Alsó- Felső- Bácska – Csongrád munkacímet viselő határon átívelő régió kialakításának ötletét dolgozza fel. Ez egy hosszú távú folyamat, aminek megvalósulásához még sok tényezőnek kell megvalósulnia, és a gondolkodásmódoknak is változnia kell, de mint kezdő lépés mindenképpen szükséges és időszerű.

Bevezetés

Az elmúlt években az európai önkormányzatok és régiók részéről igényként merült fel, hogy együttműködéseikre megfelelő jogi keretet találjanak. Az Európai Unió az európai területi együttműködési csoportosulás megalkotásával egy új jogintézményt, egy új formát teremtett. Tapasztalatok ugyan nem fűződnek hozzá, de a szabályozás magában hordozza mindazt a garanciát, ami az eddigi együttműködésekben hiányzott. Lehetőséget nyújt arra, hogy a területi együttműködések a jövőben hatékonyabban, magas színvonalon, a felek érdekeire maximális figyelemmel, szabályozott formában jöhessenek létre és működjenek eredményesen.

Magyarországon az Ister-Granum Eurórégió Szlovák partnerével közösen alakította ki az első határon átnyúló régiót, amit ha hinni lehet a határ mentén működő magyar szomszédos régiók vezetőinek még sok másik fog követni.

A magyar-szerb határ mentén még nagyon hosszú ideig nem teremődnek meg a feltételek, hogy határon átvélő régiót alakítsanak ki, ennek elsődleges okát nem a magyar félben, hanem a szerbiai helyzetben kell keresnünk. Két fő okra lehet ezt visszavezetnünk, egyrészt Szerbia nem tagja az Uniónak, és ha a legpozitívabb jóslatok be is válnak, akkor sem lesz tagja 5 éven belül. Ebből következően az Unió regionális és területfejlesztési intézményrendszer sincs még kialakítva ilyen esetekre, tehát jelen pillanatban nem tudna a magyar fél megfelelő partnert találni a határon átvélő intézményesült kapcsolatok kialakításához.

Másik nagy akadályt a gondolkodásban kell keresni. A szerbiai társadalom nem europaizálódott kellőképpen ahhoz, hogy el tudjanak képzelni bármilyen olyan intézményesített kapcsolatot Magyarországgal, amelyben közigazgatási, vagy bármilyen más az államhatalomhoz köthető funkciók kikerülnek a saját irányításuk alól. Miért van ez? A

Szerbiában élő magyar kisebbség léte, és Trianon árnyéka még mindig rávetül a szerbek gondolkodásmódjára. A nagy szerb nacionalizmus legyen az csak lappangó, mint jelenleg illetve Tito idejében, vagy felszínre törő, mint Milosevics uralkodása alatt bármilyen határon átívelő, a szuverenitás csak egy morzsáját is megszüntető együttműködésre is azonnal azt kiáltaná, hogy a magyarok vissza akarják foglalni azokat az „ősi szerb” földeket amelyek 1921.-ben kerültek a Szerb-Horvát-Szlovén királyság területéhez, és még ma is Szerbia gyakorol hatalmat felette.

Mégis, mindezek ellenére el kell játszani a gondolattal, hogy a közeljövőben sikerül annyira europaizálódni a szerb társadalomnak, hogy belemegy egy EGTC kialakításába a szerb-magyar határ mentén, melynek azok a kistérségek lennének a tagjai, amelyek közvetlenül a határ mellett fekszenek.

E dolgozat e határon átívelő régió ötletének kidolgozását vállalja fel, melynek mélyreható elemzése egy nagyobb ívű munka témája lehet.

Jogi keret az EU országokban

A gondolatmenet első összetett, több választ is igénylő kérdése, hogy mi is az EGTC és hogyan tudjuk a határt, a határmentiséget definiálni, és ezt a két fogalmat mi módon lehet a mindennapi életben egybeolvasztva kialakítani az Alsó- Felső- Bácska - Csongrád EGTC-nek nevezett határon átívelő képződményt.

Az EGTC az angol European Grouping of Territorial Co-operation (Európai Területi Együttműködési Csoportosulás) rövidítése. EGTC-k létrehozására az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa által 2006. július 5-én kihirdetett 1082/2006/EK-rendelet ad lehetőséget.

Az EGTC-jogszabály megalkotása egy több éves előkészítő folyamat eredménye. Létrehozásának két fő oka volt: az eurorégiók erősödése és az INTERREG-program szükségessé vált reformja. Az EGTC ahhoz hasonló társulás, mint amilyenek Magyarországon a kistérségi társulások (de azokkal nem azonos forma). Az eurorégiók fokozatosan át fogják adni a helyüket olyan EGTC-knek, amelyek nem csak kulturális, sport és egyéb intézményi együttműködésekre törekszenek, hanem saját intézményeket (kórházakat, mentőszolgálatokat, iskolákat, vállalkozásokat stb.) működtetnek, a két érintett tagállam határán keresztül. Várható, hogy már a 2014–2020 közötti időszakban kiemelt prioritássá válik ezen EGTC-k támogatása az európai területi együttműködés célkitűzésen belül. Az EGTC jogi személy, a csoportosuláshoz való csatlakozás önkéntes. Tagjai lehetnek az Európai Unió tagállamai, regionális hatóságok, helyi hatóságok, közjogi intézmények, illetve a felsorolt szervezetek által alkotott társulások. A tagoknak legalább két EU-tagállam területén kell elhelyezkedniük. Nem uniós, ún. “harmadik állam” nem lehet az EGTC tagja, azonban regionális vagy helyi hatósága, közjogi intézménye (külön megállapodás, illetve megengedő nemzeti jogszabály megléte esetén) igen.

Figyelemreméltó, hogy a csoportosulásnak képesnek kell lennie mind a Közösség által társfinanszírozott együttműködési programok (ERFA, Strukturális Alapok), mind a kizárólag tagállami vagy szubállami szinten kezdeményezett programok keretében az együttműködés menedzselésére, végrehajtására. Ezáltal lehetőség nyílik a résztvevők igényeinek megfelelő, és nem a közösségi források lehívhatósága által gerjesztett területi együttműködés kialakítására, másrészt a Közösség is lehetőséget nyer a közösségi pénzalapoktól független együttműködési programok monitoringjára.

Fontos hangsúlyozni, hogy az EGTC mint közösségi eszköz a területi együttműködés mindhárom – határokon átnyúló (cross-border), transznacionális (transnational) és interregionális (interregional) – formája esetében alkalmazható, vagyis az ilyen

együttműködést megvalósító partnerek is életre hívhatják. A csoportosulásra a Rendelet, a csoportosulást létrehozó Egyezmény, a csoportosulás Alapszabálya, valamint (a rendelet rendelkezései által nem, vagy csak részben szabályozott kérdésekben) azon állam jogszabályai vonatkoznak, melyben a csoportosulás székhelye található.

A csoportosulás a tagok által az Egyezményben ráruházott feladatokat látja el a Rendelet keretein belül. A feladatoknak elsősorban a gazdasági és társadalmi együttműködés megerősítését célzó területekre kell összpontosulniuk.

A magyar szabályozási rendszer és annak lehetséges gyakorlati következményei

Az Európai Unióban Magyarországon született meg elsőként az új jogintézményen alapuló nemzeti szabályozás, így elsőként itt alakulhatnak ki csoportosulások. A magyar törvény az Unió vonatkozó célkitűzéseit és szabályozásait alapul véve a leendő tagok számára, az együttműködésre rugalmas kereteket biztosít. A már létező együttműködésnek is érdemes élniük az új jogintézmény adta lehetőségekkel, mely lehetővé teszi, hogy a szomszédokkal vagy akár más tagállamokkal összefogva, uniós vagy hazai forrásokból szilárd alapokon álló nemzetközi együttműködés valósulhasson meg.

Magyarországon a határ menti együttműködések kialakításában - köszönhetően az európai szintű önkormányzati törvénynek - kiemelkedő szerepet játszanak a helyi önkormányzatok. A szabályozás értelmében „a helyi önkormányzat szabadon társulhat más helyi önkormányzattal, érdekei képviselete és védelme céljából területi, valamint országos érdekképviseleti szervezetbe tömörülhet, feladat- és hatáskörében együttműködhet külföldi helyi önkormányzattal, beléphet nemzetközi önkormányzati szervezetekbe.

A Magyar Országgyűlés Az európai területi együttműködési csoportosulásról szóló 2007. évi XIXC. Törvényt 2007 június 25.-én elfogadta és az uniós Rendelettel összhangban

2007 augusztus 1-jén lépett hatályba. Mivel a jogszabály az európai területi együttműködési csoportosulással egy, a magyar jogrendszerben eddig ismeretlen jogintézményt honosított meg, a törvényalkotók keretjogszabályt hoztak létre, melyet gazdasági és intézményi tekintetben - szándékaik szerint - a jogalkalmazók töltenek meg majd tartalommal.

A csoportosulások területi hatálya a magyarországi székhelyű csoportosulásokra és a külföldi székhelyű csoportosulásban a magyar jog szerinti tag részvételére vonatkozik. A csoportosulás Egyezményvel és Alapszabállyal együtt, önkéntesen hozható létre. A létrejövő szervezet tevékenysége sokrétű lehet, így például programvégrehajtóként management-szervezet (pl. Irányító Hatóság), projektvégrehajtóként ún. „vezető partner”, vagy kizárólag hazai források felhasználásával projektársaság formában, illetve tartalommal működhet. Bármely tevékenységi formát is választják – figyelembe véve az önkormányzatokat érintő felelősségi rendszert – a csoportosulás magyar önkormányzati tagja csak korlátozott felelősséggel vehet részt az együttműködésben. Az alapítás esetén az alapszabály elkészítéséhez figyelembe kell venni az uniós Rendeletet, a magyar törvényt és az érintett államok által kötött egyezményeket. A létrejövő szervezet a Ptk. szerinti gazdálkodó szervezet (amely a jogi személyek között önállóan nem lesz nevesítve), egyúttal a csoportosulás közhasznú szervezetté is minősíthető. A szervezet bejegyzése a székhely szerinti tagállam joga alapján történik. Ez a nyilvántartásba vételi eljárás Magyarországon, nem peres eljárás keretében, egyelőre a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékességébe tartozik. Amennyiben a csoportosulások nagyobb számban jönnek létre, a bejegyzések nagy valószínűséggel megyei szintre kerülnek le (a bejegyzés természetesen ekkor is jogi képviselő útján történik).

A csoportosulás létrehozhat további szervezeteket is, melyeknél elsősorban arra kell figyelemmel lenni, hogy a felelősségi rendszer részletesen ki legyen dolgozva. Ebben az esetben a gyakorlat fogja megválaszolni, hogy a szervezet (leányvállalat, illetve

fiókszervezet) a részes tagállamok, illetve harmadik tagállam területén milyen feltételekkel, milyen jellegű tevékenységet folytathat. A csoportosulás megalapítását követően a korábban működő eurorégiók ugyanazon szervezeti formában és tartalommal működhetnek tovább. Két eurorégió azonban csak akkor éri meg egymás mellett párhuzamosan dolgozni, ha mindezt alapos gazdasági elemzéssel támasztották alá. E tekintetben továbbgondolásra érdemes a két szervezet közös munkaszervezetének lehetősége, tevékenységük pénzügyi elkülönítése s mindezek kellő jogi megalapozása. A két szervezetben való gondolkodás azért is fontos, mert például egyes tevékenységeket korlátozott felelősségvállalású szervezetek nem végezhetnek, így amennyiben az egyik szervezet nem tud az adott projektekre pályázni, addig a másik szervezet nagy valószínűséggel megfelel majd a pályázati kiírás feltételeinek. A csoportosulás tagjai a vagyoni és tulajdoni viszonyokról egymás között állapotnak meg. A csoportosulás az Egyezményben meghatározott cél érdekében önállóan gazdálkodik, és Alapszabályban rögzített vállalkozási tevékenységet is végezhet. Bár a csoportosulás több módon is megszűnhet, az mindegyikben közös, hogy csak jogutód nélkül szűnhet meg, végelszámolás formájában (kivéve a fizetéseképtelenséget, amikor is csődeljárás következik). A jogutód nélküli megszűnés oka egyértelmű: a közösségi pénzek felhasználásának és az azokkal történő elszámolás biztonságának fokozása, a felelősség közös projektek kapcsán történő konkretizálása.

A határ, határmentiség

A határ kétségtávol a társadalomtudományok nagy része által, mintegy térképszerűen elképzelt tárgy – egy adott népcsoport – „szélén” helyezkedik el, s a társadalomtudományok jó másfél évszázados hagyománya egyértelműen arra tanít, hogy arra kell figyelni, ami a határokon „belül” található. (Böröcz, 2002) Merőben más volna persze a helyzet, ha az

individuum társadalom fantomjától eltérő – akár kisebb, akár nagyobb – elemzési egységeket választana. A globalitás, a birodalom, a világgazdaság, a kapcsolatrendszerek, a másságrepresentáció stb. fogalmai révén ma éppen ilyen léptékváltással kísérleteznek a társadalomtudományok. A modern társadalmak empirikus létének kereteit az állam jelöli ki és tartja össze.

Ez viszont a határok kérdésén áll vagy bukik, hiszen a határaik meghúzásával és fenntartásával, illetve az azokon keresztüli áramlások ellenőrzésével, szabályozásával, megvámolásával és szubvencionálásával, kulturális, mozgalmi és adminisztratív eszközök általi bátorításával és korlátozásával való szüntelen elfoglaltság az államok egyik, ha nem a legfontosabb tevékenysége. Az állam bármely társadalomtudományos meghatározásának központi eleme a territorialitás, ez adja ugyanis bármely létező állam konkrét meghatározottságát. Itt nem a puszta válaszfal rideg geometriai formájában, hanem a tartós cserekapcsolat lehetőségében egymáshoz kapcsolódik a behatárolt és a behatárolatlan.

A határ azon pontok összessége, ahol a társadalom beveti és/vagy pihenteti az állami szuverenitás szétszakítási technológiáit. A globális szociológia szempontjából a határ tehát két eltérő intézményi logikát egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az „emberiség egységet teremt” az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban. Ugyanakkor ajtó is – pontosabban: párhuzamosan és sorosan elrendezett ajtók bonyolult rendszere –, mely alapvetően arra szolgál, hogy darabokra szedje az emberiség amúgy egyöntetű, folyamatos egységét. A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönbélebb áramlásokat. A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás-vagy átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában. Tehát a határ: ajtókkal felszerelt híd. (Böröcz, 2002)

A politikai földrajz keretén belül az országhatárok térbeli vizsgálata az ún. vonalelmélet és a zónaelmélet alapján végezhető el. Az országhatár vonalnak tekinthető jogi és földrajzi

tekintetben, ugyanakkor tartalmi vonatkozásban zónának, térbeli fogalomnak minősül. A határterület, ha két ország közötti határról van szó a politikai földrajz vonatkozásában 20-50 km széles sáv. Ez a sáv akár 100 km is lehet egy integráción belüli vizsgálódás esetében. A világrendszerek közötti határzóna az ún. buffer zóna pedig akár több ország területét is felölelheti. Mindezek alapján az országhatár mentén 20-50 km-es sáv között húzható meg a határtérség, attól függően mi a vizsgálat célja. (Böröcz, 2002)

Laczkó László (Baranyi, 2008) a területi lehatárolás kérdésében a következő megállapításokat tette: A területi jelenségek, folyamatok összetettsége miatt szinte sohasem kínálkozik lehetőség arra, hogy az előfordulást, térbeli elosztást egyértelműen meg lehessen határozni. Tehát a valós határok megvonása, lehatárolása nehéz feladat, ugyanis a határok elmosódottan jelennek meg, és átmeneteből állnak. E tényből adódóan a kijelölt határ, mely egy kutatás alapját képezi, pontatlanságra adhat lehetőséget. Példaként említi meg, hogy a területi kiegyenlítődésre vonatkozó számítások egymással ellentétes következtetéseket adtak eredményül, akkor, amikor a különböző területi egységek alapján végezték el a számításokat. Emiatt azt tartja célravezetőnek a területi elterjedések térbeli vizsgálatánál, ha az több lépcsőben, fokozatosan, területi hipotézisek alapján történik.

A települések határmentisége többnyire ezek helyzetére, fekvésére utal, amely gyakran perifériát és egyben hátrányos helyzetet is jelent. Krajkó Gyula (Baranyi, 2008) szerint a határmenti kutatások egyik fontos kérdése a határmenti térség lehatárolása. Véleménye szerint e területet nem lehet egyértelműen 30-35 km-es határmenti zónának tekinteni, mert van, ahol keskenyebb, - van ahol szélesebb sáv ez a terület. Szerinte az a megoldás látszik a leghelyesebbnek, ha a mutatók többségét szélesebb sávra, akár a megye egész területére kidolgozzák és ezen eredmények alapján a lehatárolás pontosabban elvégezhető.

Erdősi Ferenc (1988) megfogalmazásában a „határmentiség” ... nem elsősorban a vonzásközpontok által vonzott területeknek az államhatár közeli sávra jutó legkülső

övezetéről, tehát pereméről van szó, hanem az államnak részben a saját gazdaság – és területpolitikája, részben külső tényezők, a szomszédos államok határa által alakított jelenségről. Ebben a vonatkozásban tehát a határmenti területek problematikájában elsődleges jelentősége az államközi kapcsolatoknak van, és csak másodsorban tekinthető regionális kérdésnek. Véleménye szerint a két szint között nagyon szoros a kapcsolat és a határmenti terület lehatárolásakor nem a határtól való kilométer távolság a domináns, hanem a vonzáskörzeteken belül kialakult gravitációs intenzitásövezeti helyzet, amelyet erősen befolyásolnak a közlekedési viszonyok.

Az, hogy egy adott terület az államhatár mellett fekszik önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, a társadalmi-gazdasági fejlődésre, sőt bizonyos esetekben kifejezetten előnyös is lehet. Trianon óta a Magyarországon a határmentiség - kivéve talán a nyugati határszélet - általában elmaradottságot jelentett. Elsősorban azért, mert ezek a határ menti területek kevésbé integrálódtak az ország gazdasági vérkeringésébe, amelynek számos oka lehetett, de elsősorban a politikai okokat kell keresnünk. Másrészt a határ mentének az elmúlt majdnem kilencven évben alig volt kapcsolata a szomszédos határon túl lévő valamikor egy országban lévő egységes régióval.

A határok elválasztó szerepe még ma is jobban érvényesül mint az összekötő híd szerep, amelyeken meg kell találnunk az ajtókat. A déli szerbiai határszakaszon ez az effektus még inkább kifejezésre jut, hiszen az ukrán határon kívül ez az egyetlen szakasz, ahol újra felállították a (schengeni) vasfüggönyt, igaz most ellentétes funkcióval mint a szocializmus idejében.

Tehát a határ híd és meg kell keresnünk rajta azokat az ajtókat amik összekötik a két partot, azokat a funkciókat amelyek sokkal jobban működnek, ha nem elszigetelten élünk egymás mellett, hanem összefogva, megszüntetve a kommunikációs, közlekedési, és egyéb az agyakban lévő akadályokat. Ha ezeket a tényeket meg lehet értetni a határ két oldalán élő

emberekkel és döntéshozókkal, akkor a szerb-magyar határ mentén is kialakulhatnak a Európai Területi Együttműködési Csoportosulások, amik kihasználva a komparatív előnyöket, megszüntetve a párhuzamosságokat és az erőforrások jobb kihasználásával széles körű és kifejezett fejlődési pályára állhatnak.

Lehetőségek a szerb - magyar határ-menti csoportosulások kialakulására

A most még csak a képzeletünkben létező Alsó- Felső- Bácska - Csongrád EGTC-t a határ mentén fekvő magyarországi kistérségek alkotják, ezek a bajai, a bácsalmási a kiskunhalasi, a mórakalmi, és a szegedi. Szerb részről a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint a nyugat bácskai körzet Zombor székhellyel, valamint az észak bácskai körzet Szabadka körzettel. Természetesen az EGTC-hez hozzá kell, hogy tartozzanak a Tisza menti községek is, ami épp most áll változtatás alatt: a milosevicsi rendszer kettévágta a homogén magyarok által lakott körzetet, és Magyarakanizsát, Zentát és Adát a szerb többségű észak bánáti körzethez csatolta, de az új vajdasági státútum szerint ezeknek vissza kell térniük a Szabadkai központú körzethez.

E határon átvágó régió vizsgálatával fel lehet állítani egy olyan településszerkezeti alternatívát, amit mint csoportosulás 2030-ra reális célként tűzhető ki. E térség a trianoni határok meghúzása előtt egy egységes régiót képezett, mind a természetföldrajzi, mind a társadalmi viszonyok kérdésében de sajnos ezt a homogén területet a határ kettévágta, ami az elmúlt évtizedekben inkább szétválasztotta, mint összekötötte a területet. A természetes élő közeget egy határvonal nem tudja elválasztani így ez az elkülönülés különösen a társadalmi viszonyokra volt jellemző, ami megnyilvánult abban, hogy a határnak köszönhetően elsősorban a második világháború után megszakadt minden fajta kapcsolat a két régió rész között, amit csak a kilencvenes évek enyhülése változtathatott meg.

Ebből fakadóan nem lehet beszélni egy egységes régióról inkább, mint települések hálózatról, olyan rendszerről, amelyben a települések csomópontjai a hálózatnak, magát a teret pedig ezek kölcsönhatása tölti ki. Ezért elemzi a munka a térséget, mint települések összességét, és ezen vizsgálat alapján állítja fel a lehetséges irányokat a település szerkezeti változásokban valamint az EGTC mint határon átvélő régió funkcionális szerepét.

A térség eddigi fejlődés történelmi áttekintése

A térség településhálózatának kialakulására jellemző, hogy, mint máshol a Kárpát-medencében is a török uralom alatti másfél évszázadban főként pedig az azt követő felszabadító háborúk során teljesen szétzilálódott. A történelmi Magyarország közép és dél-alföldi területeit érte a legnagyobb demográfiai veszteség, itt volt a legnagyobb mértékű a népesség pusztulása és az elvándorlás is. E területek újraélesztése az európai civilizációba való újbóli beillesztése az 1720-as évektől került sor. A Habsburgok célja volt a déli és a keleti határok biztosítása, aminek eredményeként éppen a mai Vajdaság és dél Magyarország területének egy része évtizedekig katonai irányítás alá került. Ezzel párhuzamosan a gazdasági élet leginkább a mezőgazdaság és a kereskedelem fellendülése kezdődött, amihez kapcsolódott Mária Terézia és II. József erőteljes településpolitikája.

A településhálózat alkotó elemeit más Kárpát-medencei térségeknél is szembetűnőbben jellemzi a sakktáblaszerű utcahálózat. A XVIII. századi újjáépítés során a bécsi kormányzatszervek egyebek mellett szabályozták az újjáalakuló települések utcahálózatát, térbeli elrendezését. A letelepedők hajlékaik felépítésekor a bécsi kamara által 1772-ben kiadott un. Impopulations Haupt Instructions (Nagy, 2007) utasításait vették figyelembe. Ezek szerint új települések csak árvízmentes magaslatokon épülhettek, szabályos négyszög alakban középen ugyancsak szabályos négyszög alakú piactérrel ahol a középületek is helyet kaptak.

Az egymást merőlegesen metsző, többnyire nyílegyenes utcákban, egyforma nagyságú porták követték egymást, ahol az utcafrontra merőlegesen a telek egyik szegletébe helyezték el a lakóházak és a vele összeépült gazdasági épületeket. Természetesen ott ahol a természeti viszonyok azt szükségessé tették eltérhettek a szabályosság elvétől főként a folyókhoz közeli ármentes részeken honosodott meg újra a halmazos településforma illetve alakultak ki ilyen típusú településrészek.

A Habsburgok biztosította államkeret, majd a dualista állami berendezkedés egyaránt biztosította a magyarországi megyerendszerbe betagolódó Délvidék számára, hogy az európai gazdasági-technikai fejlődés eredményeit, megismerje és helyileg adaptálja. A XX. század elejére a térség településhálózata, sajátos területi vonzása is körvonalazódott. A Bácskaként számon tartott vajdasági térség a dualizmuskori Bács-Bodrog megye középső és déli részét valamint a korábban Csondrádhhoz tartozó Horgost foglalja magába. E jellegzetes alföldi táj településhálózati sajátossága alapján két egységre bontható az országhatár a Tisza és a Ferenc csatorna által közrefogott háromszög alakú területen, ami a mi képzeletbeli EGTC-n szerbiai részét képezi leginkább az Alföld más térségeire is jellemző nagyhatárú népes települések, mezővárosok (Szabadka, Zombor, Zenta, Magyarkanizsa, Óbecse) jöttek létre a XVIII. század közepétől. A Területük elérte a 12-15 ezer, Óbecsée és Szenttamásé azonban felülmúlta 20, Zomboré és Zentáé pedig a 30 ezer hektárt, míg Szabadka a történelmi Magyarország legnagyobb határú (közel 100 000 hektár) városa volt. A kezdetben állattartó, ideiglenesen használt külterületi szállások a XIX. század elejétől-közepétől alakultak át földművelő-állattartó tanyákká. Számszerűségét tekintve Szabadkát már a XVIII. század végén is Kecskemét mellett a legtanyásabb helységként tartották nyilván.

Az ipari forradalom kibontakozása számára a XIX. század második felében az Osztrák-Magyar Monarchia biztosított nagytérégi és politikai keretet. A térség területei is ebbe a térbe integrálódtak be. A jogi besorolás mellett a városi (központi) funkciók

ellátásában betöltött szerepük alapján is kirajzolódik egy-egy térség, régió város hierarchiája. A Kárpát-medencében is körvonalazódtak azok a központok, amelyek egy-egy országrész gazdasági-pénzügyi életében, igazgatásában meghatározóvá váltak.

Vajdaságban azonban ebben az időszakban még nem alakultak ki ilyen centrumok. Temesvár főleg a bánsági részekre Szeged pedig a Bácska északi és középső térségeire terjesztette ki regionális vonzását. Megyeközpontként értékelhetők azok a városok, amelyek igazgatási feladataik mellett vagy akár a nélkül is tágabb környezetük számára biztosítják a városi funkciókat. E téren Szabadka és Zombor térség szervező szerepe emelkedhet ki. A középvárosok (Zenta), és a kisvárosok (Apatin, Kúla, Magyarkanizsa, Topolya) ágazati és területi hatóköre differenciált. Részben járási székhelyként emelkednek ki környezetükből részben pedig az oktatásban vagy a gazdasági-pénzügyi szolgáltatás terén gyakorolnak vonzást a szomszédos településekre. A vajdasági városok versenyében a dualizmus korában Szabadkának sikerült megőriznie vezető szerepét, jóllehet mezővárosi jellegéből adódóan magas volt az agrárágazatban foglalkoztatottak aránya, és részben Szeged is konkurenciát jelentett a vonzáskörzetének kialakításában.

Az államfordulat illetve a határváltozások eredményeképp megalakult a Szerb-Horvát-Szlovén királyság eltérő fejlettségű, egykoron más-más államokhoz tartozó területeket fogott össze. A szerb politikai elit igyekezett Belgrád főváros szerepét erősíteni, míg a határ menti területek fejlesztése megtorpant. A településhálózat módosulásában szerepet játszott az 1920-as évek földreformja, mely során szerb önkéntesek kaptak földterületeket vajdaság szerte, a katolikus és protestáns egyházi birtokok valamint a magyar és német nagybirtokok kárára. E nagybirtokokat 3-5 hektáros kisbirtokokra osztották fel, e telepések számára a kapott földek közelében lakóházakat és gazdasági épületeket is ki kellett alakítani, így épültek fel mérnöki tervek alapján a telepes falvak Szabadka, Topolya és Magyarkanizsa környékén is. A II világháború után is folytatódott az önkéntesek betelepülése, azzal a kiegészítéssel, hogy ők

már az elüldözött német népesség lakóházait is elfoglalták. Ennek hatása lett, hogy új települések jöttek létre, településrészek váltak önállóvá, ami legszembetűnőbben az észak-bácskai térségben jutott kifejezésre. Ezek az új falvak részben külső megjelenésük (településszerkezetük), részben pedig lakosságuk etnikai-vallási összetételében különböztek egymástól. Önállóvá váltak pravoszláv szerb, vagy más délszláv telepes közösségek, és a belterülettől távoli tanyasorok, katolikus magyar vagy bunyevác lakosai is. A mezővárosok hagyományos igazgatási szerkezetének átalakítása a II. világháború utáni években Magyarországon is végbement így többek között Szeged a szabadkaihoz hasonló kiterjedésű és népességű tanyavilágát is jelentős részben önállósították.

A gazdasági fejlődés és a hozzá kapcsolódó társadalmi átalakulás az európai trendeknek megfelelően éreztette hatását. Ennek egyik jele volt az urbanizálódás. A II világháború után a térség lakosságának mindössze ötöde élt városokban és városi jellegű településeken az 1970.-es években már minden második polgár városlakó volt. Ezt a falusi települések várossá válása illetve a régi és az új városokban egyre nagyobb arányban történő beköltözések eredményezték.

A negyvenes évek végétől, Jugoszlávia felbomlásáig illetve a rendszerváltásig tartó mintegy négy és fél évtized alatt jelentő változások mentek végbe a népesség térségen belüli területi elhelyezkedésében. Jól kirajzolódnak azok a térségek, város együttesek kezdődő és fejlődő agglomerációk ahol a népesség gyarapodása folyamatos volt. Ilyen térség az általunk vizsgált régióban Szabadka és Topolya, bár az ő dinamizmusuk a nyolcvanas évek végére megtört csakúgy, mint a Tisza partján fekvőké.

A Duna-Körös-Maros-Eurorégió

Az 1997. november 21-én Szegeden megalakított Duna-Körös-Maros-Tisza Regionális Együttműködés, azaz a DKMT, mely Eurorégió történeti léptékű feladatra vállalkozott: három ország határ menti területeinek kooperációját kívánja megszervezni annak érdekében, hogy a térség a lehető legelőnyösebb pozícióhoz juthasson a kibővülő-újraegyesülő Európa színpadán. Ez a már meglévő együttműködés a kialakuló EGTC alapja lehet, bár ezt a területi nagyságot a felvázolt határon átívelő régió koncepciójában le kell csökkenteni.

A DKMT-ben az Európai Unió tag Magyarország három megyéje, a Dél-alföldi Régiót alkotó Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megye, a szintén EU-tag Románia négy megyéje, a West Régiót alkotó Arad, Hunyad, Krassó-Szörény és Temes megye, valamint az Európai Unió csatlakozási tárgyalásokat még meg sem kezdő Szerbiához tartozó Vajdaság Autonóm Tartomány politikusai mellett a gazdasági és tudományos élet, valamint a civil szféra képviselői dolgoznak együtt azért, hogy a határmentiség eddig tapasztalt hátrányait előnnyé, lehetőséggé formálják, és helyzetbe hozzák az itt élő embereket, gazdasági szervezeteket, tudományos intézményeket és mindazon szereplőket, akik megértették, hogy csakis az együttműködés, a határok átjárhatóvá tétele lehet e térség fejlődésének záloga.

A DKMT Eurorégió hivatása a fentiekből következően három pontba sűríthető: az együttműködést egymás érdekeinek szem előtt tartásával, a kölcsönös bizalom légkörében, a demokrácia eszményei, továbbá az európai területfejlesztési politika elvei alapján kell megszervezni; a kooperációnak biztosítani kell a térségben rejlő adottságok és lehetőségek lehető legoptimálisabb kiaknázását; és végül el kell érni, hogy az Eurorégió az erős, sokszínű és intézményesített együttműködés révén a globalizálódó világ kihívásai nyomán egységesülő Európa integráns részeként újjászerveződő Közép-Kelet-Európa egyik gazdasági, politikai, kulturális, tudományos és innovációs centrumává váljon.

E célkitűzések megvalósításának igénye maga után vonja a DKMT-t érintő legfontosabb feladatok meghatározását is. Így a DKMT-nek: a határon átnyúló kapcsolatok generálásával elő kell segítenie a térség versenyképességének javítását és adszorpciók kapacitásainak bővítését; támogatnia kell a hatókörében élő emberek életminőségének és életszínvonalának javítását szolgáló, valamint a határmentiségből fakadó periférikus helyzetek fölszámolását is biztosító koordinált fejlesztési programok megvalósítását, mindezekkel megalapozva a térség tartós és dinamikus gazdasági növekedésének feltételeit; a Balkáni Stabilizációs egyezményben és más Európai Unió alapdokumentumokban foglaltak figyelembe vételével – a multikulturális örökség megőrzése mellett – támogatnia és segítenie kell a térség demokratizálását, az intézményes kapcsolatokon túl az emberek közötti kapcsolatok létrejöttét, a demokratikus mechanizmusok elmélyítését, valamint az előítéletek és látens ellenszenvok oldását.

A DKMT Eurorégió működésének elmúlt évei bizonyítják, hogy a térségi kapcsolat már túllépett az azt kezdeményező önkormányzati szereplők kompetenciáin, és számos új területet érintve – a közös hírszolgáltatástól az egyetemi kutatási kooperációkig, az ifjúsági szervezetek együttes programjaitól a katasztrófavédelmi szervek működésének összehangolásáig – ma már széles az együttműködés palettája, melynek elemei egyre jobban elmélyítik, egyúttal intenzívebbé is teszik a kapcsolatokat.

Jelenlegi helyzet és a lehetőségek megítélése

A jelenlegi településszerkezetet, elemzésével megállapítható, hogy a térség kétpólusú. A térség Szabadka – Szeged tengely mentén helyezkedik el, ami mellett megjelenik még a

Baja – Zombor tengely, másodlagos kiegészítő szereppel. Ez a második tengely jelenleg nincs olyan perspektivikus helyzetben, mint a Szeged – Szabadka tengely, de ez nagyon könnyen megváltozhat az elkövetkező évek során. Mindenképpen jelen pillanatban a Szeged – Szabadka tengelyre kell fókuszálni, ami minden szempontból kiemelkedik az egész képzeletbeli határ régióból. E két város viszonya fogja meghatározni a térség hosszú távú fejlődését, legyen az bármilyen irányú is, hogy egymással közös úton indulnak-e el, vagy pedig elválnak útjaik, bár ezt nehezen lehetne elképzelni, mert nem csak a történelmi múlt, hanem a természeti és társadalmi viszonyok is a közös haladást determinálják. E két város mellett és a kisebbik Baja – Zombor tengely mellett a határ mindkét oldalán kisebb települési gócpontokat tudunk meghatározni, mint amilyenek a kistérségi központok Magyarországon illetve a községi központok Szerbiában. Tehát Bácsalmás, Kiskuhalas, és Mórahalom illetve Topolya, Kishegyes, Magyarkanizsa, Zenta és Ada.

A településszerkezetet, vizsgálatával megállapítható, hogy mindkét oldalon egy az idők során kialakult jól meghatározható vonzáskörzet alakult ki, amelyek városoknak nevezhetők, míg a kisebb települések, falvak gravitálnak az ezen központi helyekhez. Ez a viszonyrendszer mindkét országban megtalálható, de közvetlenül a határ mellett lévő települések, mint Szabadka, vagy Magyarkanizsa, illetve Mórahalom, és Szeged, a határ meghúzásával elvesztették vonzáskörzetük egy részét. Szabadkát és Magyarkanizsát északról fosztották meg azoktól a településektől melyekkel évszázados viszonya alakult ki, míg a másik két magyarországi település ugyanezt élte meg csak fordított helyzetben őket délről fosztották meg gravitációs övezetüktől.

Érdekes kérdéseket vet fel például Szabadka és Kelebia illetve Szabadka és Mórahalom viszonya. Kelebia község nem is létezne, jelenleg, ha nem ott húzták volna meg a határt, ahol meghúzták, hiszen az a monarchiában csak egy vasúti megálló volt, fejlődését annak köszönhette, hogy határátkelővé alakították. Ez a település természetesen

Szabadkához kellene, hogy gravitáljon, de nem tud, mert a határ olyan átjárhatatlan választóvonalat jelentett, amelyet, nem tudott átlépni. A Szabadka Mórahalom viszony szintén felveti a kérdést, hogy hová gravitált volna Mórahalom, ha nincs a határ meghúzása, hiszen körülbelül fél úton van Szabadka és Szeged között. A határ meghúzásával ez a kérdés eldőlt, de feltételezhető, hogy egész más irányba indult volna ez a gravitációs irány, ha nincs a határ.

Figyelembe véve ezeket a történelmi tényeket és a határmenti kapcsolatokat és kialakult települési viszonyokat a Duna –Körös – Maros –Tisza Regionális együttműködés megalakulásával számíthatunk a térség szerepének növekedésével.

Vízió

Nem figyelmen kívül hagyva a történelmi tényeket a már megalakult DKMT Eurórégiót valamint a térség társadalom-földrajzi viszonyait, azt kell megállapítani, hogy a felvázolt EGTC egy olyan földrajzi környezetbe kerül, amely kikényszeríti az együttműködést a már most kialakult Szabadka – Szeged között és az azt kiegészítő Baja – Zombor között, mint két olyan tengely között, ami mind az innováció, mind a felsőoktatás, mind az élettér kérdésében vezető helyen szerepel a térségben.

Előtérbe helyezve, hogy a vizsgált térség földrajzilag egy többé kevésbé szabályos kör közepén helyezkedik el, akkor mindjárt világossá válnak ezek a felvetések. Az óramutatóval azonos irányban haladva a kör sugarán helyezkedik el Kecskemét, Arad, Temesvár, Újvidék, Eszék és Pécs, míg kör középpontjában van a Szabadka – Szeged és az azt kiegészítő Baja – Zombor tengely. Megfigyelhető, hogy a regionális fejlődés minden szempontjának figyelembevételével itt egy nagyon erős verseny alakul ki az adott pólusok között, amit csak úgy nyerhet meg a felvázolt határon átnyúló régió, ha félretesz minden az történelem során

megért sérelmet, problémát és féltékenységet és a széthúzás helyett a párhuzamos erőforrások egyesítésén és azok közös kiaknázásán munkálkodik.

Ha csak e kör szűkebb metszetét vesszük akkor is a Temesvár, Újvidék, Szabadka, Szeged négyszög is egy olyan verseny helyzetet idéz elő, amelyben sem Szabadka sem Szeged önállóan megállni nem tud, hanem érdekesebb nekik ikervárosként az erőforrásaikat egyeztetve fellépni, és az így létrejövő háromszög egyik csúcspontjaként már eredményesen vehetik fel a versenyt a másik két várossal és vonzáskörzetével.

Mint látható több olyan ok is van, ami miatt nem szabad elvetni a határon átvélő régió kialakításának lehetőségét, is aminek egyik fő motívuma lehet a két vezető város közös fellépése, közös fejlesztése, és erőforrásainka közös kihasználása. Ezzel párhuzamosan felmerül a kérdés, hogy hogyan hat ki ez az EGTC településrendszerére. Mint már említésre került, a fő Szabadka – Szeged tengely mellett a másik kisebb fejlesztési tengely a Baja – Zombor kapcsolat, a térség fejlesztését úgy kell mindenképpen koncepcionálni, hogy-e két tengely egymást kiegészítse és ne vállaljanak vetélytárssá a többi kisebb település pedig e tengely mentén felfűződve egy-egy specifikus ágazatra fókuszálva induljon el a fejlődés meghatározott útján.

Mind a magyar mind a szerb oldalon a már most is élő központ-gravitációs tér viszonyok fennmaradnak azzal, hogy a határok átjárhatósága miatt azok a periférikus települések amelyek nem tudtak a határ fennállása miatt a természetes központjukhoz gravitálni azok folyamatosan megtalálják helyüket az eredeti állapothoz közelítve.

Az egész térség mezőgazdasági jellegű, ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, és amelelt, hogy minden pólus pontnak (Szabadka, Szeged illetve Baja, Zombor) megvan a tradicionális vagy a közelmúltban kialakult saját profilja, amit a mezőgazdaság mellett mindenképpen fejleszteni kell.

A kisebb települések gravitációja tovább folytatódik a pólusok felé, és a mezőgazdaságot és a hozzá tartozó egész vertikumot mint alapvető profilt kell értelmezni kiegészítve az újabb innovatív gazdasági ágakkal.

A településrendszerben a települések tradicionális profilok mentén szakosodnak, amik a lakosság szempontjából is változásokat hoz, az adott települések lakossága úgy polarizálódik, hogy ahogy az egyes profilok azt megkövetelik. Erőteljes koncentráció alakul ki az egyes központok körül, míg ezen központok periferiáin lévő települések leszakadnak, mivel nem tudják kihasználni azokat a lehetőségeket amelyeket a központok nyújtanak.

Záradék

Szerbiának nincs más lehetősége jelen pillanatban az Európai integrációs úton, mint a határon átvélő, határmenti, kapcsolatok kialakítása, ezek fejlesztése és a lehetőségek minél jobb kihasználása. A jelenleg folyamatban lévő IPA programok keretében minden szomszédos országgal van kapcsolata Szerbiának, így az e program során szerzett tapasztalatok a későbbiek során a közös régiók kialakításában nagy szerepet játszhatnak.

Magyarország hivatalos álláspontja szerint a határon túli magyarok lakta területek támogatása is ezeken a határon átvélő régiókon keresztül valósulhat meg, melynek keretében, hivatalos úton az adott partner ország szerveinek tudtával, beleegyezésével lehet a határon túli magyarság számára támogatást nyújtani, úgy, hogy az a szülőföldön való maradást és boldogulást nagymértékben elősegítse.

A határon átvélő régiók olyan intézményesített partnerkapcsolatok, amelyeket Szerbia Magyarországon kívül más országokkal is kialakíthat, ezzel is növelve szomszédjaival való jó kapcsolatot és erősítve a térségben való pozícióját, valamint az együttműködésnek köszönhetően az egész régió potenciálját.

Mindezeket figyelembe véve már csak azt a felvilágosító sarkosan fogalmazva átnevelő programot kell elkezdni, amellyel a szerb társadalom számára elfogadhatóvá tesszük az egész határon átívelő régió fogalmát, annak működési elvét és az abban rejlő potenciálokat. Csak úgy lehet az egész munkát elindítani, hogy társadalmi támogatottság van mögötte, ehhez viszont nem elég a politikusok támogatása, hanem a lakosság számára is világossá kell tenni, hogy ez egy lehetőség és nem támadás az ország, a nemzet ellen.

Irodalomjegyzék:

Gábrity Molnár Irén, Ricz András (szerk.), Kistérségek élettereje, RTT, Szabadka, 2006

Somogyi Sándor, Mirnics Zsuzsa (szerk.), Kistérségi távlatok, RTT, Szabadka, 2007

Baranyi Béla (szerk.) 2008 A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-alföldön, MTA RKK, Pécs

Nagy Imre (szerk.), A Kárpát medence régiói Vajdaság, MTA RKK, Pécs 2007

<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/47/Borocz.pdf>, 2008. 11. 13.

www.hethatar.eu/admin/data/file/176_mi_az_egtc.doc, 2008. 11. 14.

2007. évi XCIX. Törvény az európai területi együttműködési csoportosulásról

www.sze.hu/mtdi/gyoreuropa/R%E9sztematik%E1k/Szab%F3%20Imre%20Mo%20telep%FCI%E9sszer%20rv, 2008. 11. 16.

A DKMT Eurorégió stratégiája, www.huserb-info.hu/dkmt_hu.pdf, 2008. 11. 17.